

ВЛАДА І СУСПІЛЬСТВО У ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ

Коляструк Олександр Петрович

кандидат історичних наук,
науковий співробітник сектору новітньої історії та політики,
Інститут історії України НАН України, м. Київ
e-mail: york223@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-7520-9157>

***Анотація.** У статті досліджується історичний контекст розвитку взаємовідносин між українським суспільством, після здобуття Незалежності та державно-владними інституціями відродженої держави. Розглянуто особливості державотворчих процесів у 1990-х роках, фактори, що вплинули на формування представницьких органів влади, появу нових елітно-владних груп та їх роль у розбудові нових інституцій та суспільних груп. Окремо проаналізовано вплив радянської спадщини на формування новітніх органів влади та на суспільні практики, які тривалий час радянська система насаджувала суспільству. Розкрито унікальність досвіду українського суспільства в процесі державотворення і подолання наслідків панування тоталітарної державної системи.*

***Ключові слова:** влада, суспільство, еліта, вибори, політика.*

Постановка проблеми. З падінням радянської системи відійшла в минуле система координат, яка гарантувала інституціям певну сталість і забезпеченість, а їх керівництву – ресурси для впливу. Змінилось також ставлення до держави і до інститутів, що її уособлюють. У людей, які опинилися / залишилися при владі у державних інституціях, змінилось власне ставлення (уявлення) про державу і стосунки з нею. Більш того, ті сили, які визначали державотворчий процес, зіткнулись з питанням, яке скорше полягало у тому, яку державу будувати та які інструменти застосовувати для цього процесу. Ситуація характеризувалася ще й тим, що деякі інституційні стовпи радянської системи сколапсували після незалежності, а інші – навпаки, були збережені зі змінами. Таке збереження було можливим лише за внесення до їх структури нових правил і норм функціонування, що були продиктовані викликами часу і обставин.

Мета та завдання: дослідити, як вибудовувались відносини між державою, представленою виборними органами влади, зокрема Верховною Радою України – вищим представницьким та законодавчим органом, та суспільством в Україні в перше десятиріччя після здобуття незалежності; креслити основні фактори, що вплинули на творення тих політичних сил, які отримали можливості здійснювати найважливіші політичні рішення в країні; визначити, яким чином формувалася суспільна думка відносно влади, чи відчувало себе суспільство захищеним зі сторони тих політиків, яким воно довірило свої голоси.

Історіографічний огляд. Тема відносин влади і суспільства, на пострадянському просторі викликає значний інтерес у науковців, як істориків, так і

політологів та соціологів. Одним з перших дану проблематику у своїх роботах порушив академік В.М. Литвин В.М [Литвин, 1994]. Його монографія, яка вийшла у 1994 р., містила аналіз нещодавніх бурхливих політичних подій та головних учасників цих процесів. У роботі доктора історичних наук, професора Касьянова Г.В. [Касьянов, 2007], присвяченій зрушенням у політичній системі, становленню державної влади, чималу увагу приділено проблемі прав людини, моделям соціальної поведінки. Окремо варто виділити роботи, присвячені професійній діяльності діячів, що впливали на тогочасне політичне життя, зокрема праця В. Деревінського [Деревінський, 2013]. Багаторічні дослідження настроїв українського суспільства відображені у роботах працівників Інституту соціології НАН України [Українське суспільство..., 2004, Правляча еліта..., 1998].

Виклад основного матеріалу. На загал, інституції, які існують в державі, можна поділити на звичаєві та організаційні. Звичаєві, такі як шлюб, право власності, є соціальними конструктами і суспільство унормовує як звичай, так і його використання. Організаційні інституції створюються людьми з політичною метою, вони включають в себе парламенти, політичні партії. Якщо звичаєві інститути самі презентують цінності, то організаційні характеризуються директивним розподілом цінностей [Davis, 2001, с. 4]. Для розуміння специфіки перехідних процесів у перші роки незалежності є важливим визначити, яким чином формувались організаційні інституції, на яких цінностях і як суспільні інститути відреагували на нові обставини. Питання також полягає у тому, яким чином зміни, що їх зазнала державна система, та звичаєві інститути вплинули на подальший розвиток України. До прикладу, чи перетворились інституційні стовпи колишньої системи на провісників побудови демократичної системи, чи навпаки, акумулювали та законсервували у собі характерні для радянської інституційної машини рудиментарні бюрократичні, неформальні і патерналістські практики функціонування (подвійні стандарти, «телефонне право», орієнтованість і лояльність патрону, а не ідеї тощо).

За радянських часів державні інституції зазнавали надмірного впливу на свою роботу з боку партійних органів, участь громади і суспільства у розв'язанні власних потреб насправді тільки декларувалася. Централізм держави призводив до того, що питання місцевого життя були повністю підпорядковані державним інтересам. Фактично між органами державного управління і органами місцевого самоврядування склалися взаємовідносини тотальної опіки та опосередкованого підпорядкування [Історія державної служби..., 2009, с.474].

Щодо партійних органів, то в радянські часи однією з характерних рис для українського політичного життя було те, що зміни еліт відбувались не часто. І певна група номенклатури могла утримувати позиції в Києві досить тривалий час, навіть коли відбулася зміна поколінь у московській верхівці [Правляча еліта..., 1998, с. 18].

Фактично єдиною силою, яка мала навички організаційного і державного управління, залишалась партійно-державна номенклатура. Вона встигла перехопити ініціативу у національних і демократичних рухів, а подекуди і злилась з ними. Переважна більшість державних структур, створених у радянські часи, трансформувалась у нові, залишаючись радянськими за стилем і методами управління, способами та динамікою реагування на зовнішні виклики й внутрішні проблеми [Касьянов, 2008, с. 35]. Тобто після проголошення незалежності відбулася

масова (але не суцільна) трансформація колишньої номенклатури в нову еліту шляхом конвертації старих посад в економічну або / та політичну владу. Серед старої еліти, яка досить успішно трансформувалась в нову, слід відзначити господарників: директорів великих підприємств, агрофірм, різноманітних постачальних баз, універмагів, голів колгоспів тощо [Правляча еліта, 1998, с. 20].

Більш молоде покоління комуністичної управлінської еліти – комсомольські керівники, які були спроможні на власні самостійні дії, ще в часи перебудови, вдало адаптувалися до нових умов і значною частиною перейшли до комерційних та бізнесових структур, утворивши таким чином «кадровий дефіцит» у сфері управління [Касьянов, 2008, с. 36].

Можна зробити висновок, що серпневі події 1991 р. в Україні не привели до радикальної зміни (а тим більше – повалення) старої еліти. Саме стара еліта (номенклатура) багато в чому і визначила сутність цих подій. Для власного збереження вона проголосила незалежність України. Найбільших втрат зазнала кадрова партійна еліта, оскільки була заборонена діяльність компартії України. Всі інші групи номенклатури залишилися на своїх місцях [Правляча еліта, 1998, с. 21].

Отже, в нову еліту входять лише ті представники старої номенклатури, які набули якісного оновлення, хто політично, ідеологічно, психологічно та етично пристосувався до нових вимог системи.

Завершення трансформації старої еліти закінчується певним актом її легітимації. Одним з проявів такого акту у публічному чи громадському просторі є те, що представників старої еліти обирають до виборних органів влади, вони входять до адміністрації Президента, органів президентської владної вертикалі, обіймають посади у Кабінеті міністрів, держкомітетів, рад фінансово-промислових груп тощо [Правляча еліта, 1998, с. 20].

Отже, залучення до виборних органів влади могло забезпечити стару еліту від можливих потрясінь. Нам важливо розглянути, як відбувався процес формування вищого законодавчого органу України – Верховної Ради.

За радянських часів функції вищого республіканського представницького органу влади виконувала Верховна Рада УРСР. Вона працювала сесійно: двічі на рік депутати збирались у залі засідань та затверджували закони. Порядок формування Верховної Ради впродовж 11 скликань був таким: громадяни обирали одного депутата на 100 тис. населення (з 1938 по 1978 рр.), згодом – 650 народних депутатів (з 1978 по 1989 рр.). Фактично це були не вибори, а голосування: процедура обрання депутата полягала лише у затвердженні єдиного кандидата у виборчому бюлетені [Олейник, Лебедюк, 2013, с. 8]. Так само і процес роботи не сильно відрізнявся від обрання Верховної Ради, він полягав у затвердженні заздалегідь визначених рішень, процес ухвалення яких повністю був підконтрольний партійним органам. Тому для представників партійної еліти робота у Верховній Раді УРСР була значно менш привабливою у порівнянні з побудовою кар'єри у партійних органах. Ситуація змінилася після політичних реформ, принесених перебудовою. Спочатку Л. Кравчук як представник партійної еліти віддав перевагу роботі у Верховній Раді. Причиною цього було, з одного боку, намагання партійних органів зберегти контроль над Верховною Радою, з іншого – частина номенклатури відчула, що поступово партійні органи втрачатимуть впливовість і центр владних повноважень зміщується до Верховної Ради. Згодом, вже як Голова Верховної Ради

Л. Кравчук балотувався на посаду Президента України і успішно виграв вибори. Для представників номенклатури шлях до участі у виборних органах був способом не лише збереження влади, а й цілком реальним шансом на побудову політичної кар'єри у мінливих умовах. Ще одним фактором, який зіграв на перемогу Л. Кравчука, було те, що його перемога як колишнього представника вищої партійної номенклатури стала своєрідною гарантією того, що в Україні не розпочнеться процес люстрації, який зачепив інші постсоціалістичні країни. І колишня радянська еліта небезпідставно побоювалася, що, у разі перемоги демократичних сил та отримання ними влади, партноменклатура опиниться у більш складній ситуації, ніж просто втрата владних позицій [Деревінський, 2013, с. 237].

Першим викликом (а для когось і останнім) для партійної еліти стали парламентські вибори 1990 р. Вони вперше проводились на альтернативній основі. І хоч у повній мірі назвати їх вільними і демократичними не можна, оскільки закон про вибори надавав переваги представникам комуністичної партії. Склад Верховної Ради оновився на 90 відсотків, водночас 85 відсотків у ній були представники комуністичної партії. При цьому варто зауважити, що частина депутатів пройшла у парламент, використовуючи відверто популістські гасла, не позбавляючись при цьому членства в комуністичній партії, згодом вони легко позбавляться своєї приналежності до КПРС з кон'юнктурних мотивів. Щодо самої партійної еліти, то вона у Верховній Раді першого скликання була представлена людьми, обраними депутатами завдяки своїм посадам у радянських і партійних органах влади, вони за інерцією звикли підкорятися владі, боятися її [Литвин, 1994, с. 203-204].

Альтернативність на виборах забезпечила подальшу структуризацію Верховної Ради, у ній з'явилися влада і опозиція, чого не було у попередні скликання. Опозиція, представлена противниками комуністичної влади, оформилась у блок Народна Рада, до якого входили доволі різноманітні за світоглядом і досвідом політики, але об'єднані небажанням бути спостерігачами за тим, як партія продовжує використовувати парламент для впровадження заздалегідь ухвалених рішень. Попри те, що опозиція у Верховній Раді України першого скликання значно поступалась прокомуністичній більшості (група 239), їх опоненти обрали ефективну тактику, вони вдало використовували регламент, блокування трибуни і змогли змусити парламентську більшість дослухатися до їх вимог. Головне, що депутати провладної фракції виявилися нездатними до ефективної роботи в нових умовах, вони не звикли самостійних активних кроків робити, скорше орієнтуватися на вище керівництво, яке, в свою чергу, також далеко не завжди знало, як йому діяти і втрачало не лише ініціативу, а й можливості для маневру.

Депутати обговорювали у стінах парламенту важливі гостросоціальні питання. Представники опозиції домоглися того, що обговорення трансливалися по радіо і телебаченню. Так суспільство отримало змогу довідатись, яким чином відбувається процес ухвалення законодавчих рішень. Сталося так, що проблеми, які накопичувалися в суспільстві, тепер знайшли відображення у публічно-владному просторі. Подекуди опозиція не скупилась на епітети стосовно стану речей в країні і свого ставлення до влади. З одного боку, така позиція знаходила відгук у «широких мас населення», а з іншого, в суспільстві почала формуватися уява про нерозривність демократії і популізму. Від розмов економічна, соціальна ситуації в республіці кращими не ставали, а саме у популізмі і нездатності до конструктивних

дій звинувачувала влада опозицію. Складалося враження, що демократія та плюралізм є неодмінними супутниками критики, взаємних звинувачень і пошуку винуватих. Таким чином, з одного боку, інтерес суспільства до владних інституцій хоч і збільшився, поряд зі сподіваннями на те, що важливі проблеми будуть розв'язані, з іншого – популістські практики значно підважили довіру до Верховної Ради як до інституції влади.

Взагалі ранній пострадянський період характеризувався значним ентузіазмом щодо демократії як проголошеної мети реформ. Поряд з цим, на заваді успіху демократичного проекту знаходилося багато структурних або суспільних недоліків: звичка надмірної залежності від держави; слабка спроможність добровільного об'єднання громадян для вираження своїх потреб і ідей у публічному просторі (те, що ми знаємо як громадянське суспільство); відсутність розуміння та небажання розуміння того, як повинні працювати демократичні інститути (що контрастує з високою легітимністю загальної нормативної ідеї демократії). Ці проблеми були загострені економічним розладом, спричиненим розвалом радянської «командної економіки» та розривом економічних зв'язків з рештою колишнього Радянського Союзу [Nodia, 2017, с. 3]. Процес державотворення і втілення державної політики на різних рівнях управління постійно супроводжувалися застарілими поглядами на роль і місце апарату в керуванні державою, спробами встановити його верховенство в суспільстві. До цього додавався брак якісно підготовлених згідно з вимогами сучасності кадрів, що їх потребували усі гілки влади, це загострило проблему некомпетентності, популізму, поверховості й непослідовності в прийнятті рішень. Процес реформування економіки затягувався, створювалися умови для зрощення державної бюрократії, представників бізнесу і кримінальних структур, поширення корупції [Історія державної служби, 2009, с. 476].

У той час, коли відбувалось становлення владних інституцій в Україні, на нашу думку, спостерігалась наступна тенденція при формуванні виборних органів влади: на кожних наступних виборах зростала конкуренція між учасниками виборчого процесу і посилювалася боротьба за право бути обраним і збільшувалась важливість отримання виборної посади. Якщо на парламентських виборах 1990 р. кількість кандидатів становила близько 3 тис. осіб, то на дострокових парламентських виборах 1994 р. було зареєстровано 5 883 кандидатів [Стенограма..., 1994], на чергових виборах до Верховної Ради у 1998 р. від 30 політичних партій і блоків зареєстровано 3 605 кандидатів і ще 4 278 кандидатів було висунуто в одномандатних округах.

Окрім збільшення учасників виборчого процесу, змінювалися також і вартість виборчої кампанії. За словами колишнього народного депутата, що здобув перемогу в одному з аграрних округів Вінницької області у 1994 р., він витратив на виборчу кампанію 7 000 купоно-карбованців (приблизно 40 доларів США) та 500 дойч-марок (250 доларів США). Витрати переважно стосувались купівлі пального та подорожні витрати. Тобто людина їздила по округу і в бесідах місцевими виборцями (як з керівництвом, так і з «широкими масами населення») ставила питання, чи будуть вони за нього голосувати на виборах. Як свідчить результати, відповіді були переважно схвальні. Ситуація змінилась на наступних парламентських виборах у 1998 р., коли цей кандидат витратив 30 000 доларів особистих коштів у тому ж самому окрузі і здобув третє місце. З кожними новими виборами вартість виборчої

кампанії зростала і досягла 5 млн. доларів США у 2012 р. [Meleshevych, 2016, с. 149-150].

Як бачимо, за дві виборчі кампанії 1994 і 1998 рр. значно збільшилась конкуренція за право бути обраним до вищого законодавчого органу влади. На нашу думку, це зовсім не пов'язане з поступовою інституалізацією демократичних структур у країні. Так само як і збільшення вартості витрат на виборчу кампанію не пов'язано зі значним економічним зростанням в країні.

Належність до влади та право бути обраним збурили значну частину кандидатів, які подекуди і не цікавились політикою, віддаючи перевагу бізнесу та отриманню прибутку. Але ця незначна частина громадян, які на тлі загального зубожіння в країні і падіння рівня життя змогли акумулювати значні фінансові ресурси і це активно підштовхувало їх до участі у виборах. По-перше, у випадку перемоги вони могли отримати можливість легітимізувати отримані внаслідок не зовсім законних оборудок кошти, по-друге, ці люди цілком усвідомлювали можливості, які вони можуть отримати, здобувши депутатський мандат. Тобто значна частина, учасників виборчих перегонів вклала великі фінансові ресурси, розглядаючи політичну і парламентську діяльність як доволі перспективний бізнес-план. По-третє, ймовірна перемога на виборах дозволяла не лише легітимізувати доходи і статус, вона надавала можливість бути залученим до владних інституцій і не лише отримати підтримку від держави, а й значно підсилити свої позиції порівняно з конкурентами в бізнесовій, економічній, фінансовій сфері. Капітал прагнув до єднання з політикою, єднатися його підштовхували як прагнення до збереження і збільшення активів, так і страх за їх долю при потенційній перемозі конкурентів та незахищеністю перед владою.

Водночас, якщо говорити про суспільну оцінку формування владних інституцій виборним шляхом, то вона потребує суттєвих уточнень. З одного боку, ми спостерігали зацікавленість суспільства у виборах. Як вже йшлося, в Україні спостерігався високий рівень очікувань, пов'язаний зі сподіванням на те, що демократизація відносин між владою і суспільством призведе до покращення ситуації в країні. Однак довіра та емпатія до учасників виборчих перегонів неухильно зменшувалася в зворотній пропорції з боку суспільства. Попри зростання популярності політичних діячів віра в ефективність виборних владних інституцій зменшувалась. Політичні змагання у 1990-х рр. в Україні зустрілись з певними викликами. Від виборів до виборів, українські політичні партії втрачали можливість реально представляти соціальні інтереси виборців та позбувалися прозорості у фінансуванні партій. Представники великого капіталу почасти фактично купували і продавали партії, створювалась велика кількість так званих, технічних партій: політичні організації непевного походження виникали або відроджувалися як раз напередодні майбутніх виборів. Кожна виборча кампанія до парламенту супроводжувалась одними і тими подіями. Виборцю пропонувалось обрати з великої кількості партій, про які він здебільшого чув вперше, оскільки вони з'являлися перед самими виборами і суто для них же були створені. Комунікацію з виборцем вони вбачали як проведення агітації в боротьбі за право оволодіти виборчими голосами. Більш того, в Україні спостерігалась тенденція утворення політичних партій не загальнонаціонального масштабу, а місцевого. Такі партії мали чималий успіх в окремих областях і були покликані забезпечити доступ до

влади місцевої регіональній еліті. Подекуди представники цих партій проходили до парламенту в одномандатних округах, а підтримки своєї партії у парламенті вони не мали, отже, значна кількість виборчих голосів, які могли отримати партії, що боролися за право представляти виборців всієї країни, залишались в активі місцевих партій.

Це негативно впливало на стабільність політичної системи, призводило до значних коливань у преференціях виборців, дезорієнтувало суспільство, та підривало розвиток та довіру до політичної системи в Україні в цілому. Така неінституалізованість і загальна слабкість української партійної системи підірвала розвиток демократії в Україні [Fedorenko, Rybiy, 2016, с. 610].

Ще одним негативним фактором для інституалізації владних інституцій та розвитку демократії було неефективне виборче законодавство. Залишена у спадок від радянського режиму мажоритарна виборча система, хоч і зазнала змін і доповнень, не сприяла формуванню дієвої законодавчої влади. У 1997 р. Україна здійснила перехід від мажоритарної системи до змішаної, це було викликано внутрішніми факторами, зокрема спробою покращити законодавчу продуктивність та політичну відповідальність народних депутатів та їх об'єднань у Верховній Раді. У попередній Верховній Раді, яка була обрана за мажоритарним принципом, парламентарям почасти не вдавалось досягнути згоди з різних питань, а відсутність сталої політичної організації дозволяла уникати парламентарям відповідальності за катастрофічну ситуацію в країні [Fedorenko, Rybiy, 2016, с. 611]. При цьому у суспільних очікуваннях і поглядах депутати не втрачали відповідальності за перебіг стану справ в державі, радше сама Верховна Рада України сприймалась як колективний, безвідповідальний орган, наповнений людьми, не здатними подолати соціальні виклики, які при цьому не забувають про власні потреби, задовольняючи їх за допомогою мандата народного обранця.

Щодо суспільних очікувань і цінностей, за яким жили суспільство, то з'ясування особливостей динаміки ціннісних пріоритетів населення України за період 1991 – 2020 рр. дає можливість сформулювати певні узагальнення. У системі ціннісних пріоритетів населення України домінували вітальні (життєві) цінності, тобто пов'язані зі здоров'ям, сім'єю, дітьми й добробутом людей. За умов недостатнього забезпечення можливостей реалізації зазначених цінностей спрацьовує механізм компенсації, який зумовлює високий рейтинг ціннісного синдрому «безпеки». Водночас постійний брак можливостей і ресурсів для його реалізації може породжувати в людській ментальності певне (відносне) знецінення цього синдрому [Ручка, 2020, с. 76-77].

При цьому самоусвідомлення свого місця у соціальній структурі суспільства серед громадян України вражає. У першій половині 1990-х рр. кожний п'ятий-четвертий українець почувався й усвідомлював себе відтиснутим у підмурівок суспільної конструкції. Все перше десятиліття незалежності майже половина населення (45-47%) позиціонувала себе на перших двох сходинках суспільної соціальної структури, тобто вважали, що знаходяться на найнижчих позиціях у суспільстві. У 1997 р. уже кожний четвертий респондент (25%, у 1994 р. – 20%) заявляв про перебування на першій сходинці соціальної драбини.

Причини такого низького самоусвідомлення власного місця потрібно шукати в економічній і соціальній ситуації в країні. Загальновідомою є глибока економічна

депресія перших десяти років існування незалежної України. Валовий внутрішній продукт становив у 1997 – 1999 рр. дві п'ятих (41%) від рівня 1990 р. Країна втратила економічну спроможність на 60% за шість років, а сила деструктивної дії була такою, що у 2020 р. валовий внутрішній продукт становив 60% від рівня 1990 р.

У 1990-х рр. у стані вимушеної бідності опинилися широкі верстви населення. Національні органи статистики фіксують помітне зростання валового внутрішнього продукту лише у 2000 р. За опитуванням Інституту соціології НАН України, підвищення соціального статусу вперше виявлено вже у 1998 р., що свідчило скоріше про адаптацію частини населення до вкрай несприятливих обставин життя [Макеєв, 2020, с. 156].

За наявності тривалої економічної депресії, падіння життєвого рівня населення, ставлення суспільства до виборних органів влади було доволі критичним. Очікування на краще майбутнє і подолання всеохоплюючої кризи, яке обіцяли під час кожної виборчої кампанії кандидати у народні депутати та політичні партії, дуже швидко змінювалось на апатичне ставлення до влади і втрату не лише довіри до політиків, за яких були віддані голоси виборців, а й інтересу до них. Така ж доля спіткала і сподівання виборців на те, що після виборів ситуація зміниться на краще.

Для нас цікавими є дані соціологічних досліджень. На питання: «Чи можете Ви сказати, що обраний від Вашого округу до Верховної Ради депутат здатен виразити ваші інтереси?» у 1994 р. схвально відповіли 22,9 відсотка опитаних, лише через один рік у 1995 р. ці данні значно і показово змінилися – лише 8,6 відсотка відповіли «так» на поставлене питання.

Загальна обізнаність про кандидата, який здобув перемогу у їх виборчому окрузі, також прикметна: у 1994 р. 21 відсоток опитаних не знали, хто був обраний депутатом. Більш того ця тенденція зросла під кінець роботи Верховної Ради другого скликання – у 1997 р. 27,8 відсотків виборців не знали, хто обраний народним депутатом в їх окрузі. 1998 р. цей показник різко змінюється: 17,7 відсотка виборців не знали своїх обранців в окрузі. Це пояснюється проведенням чергових парламентських виборів, що супроводжувалися активною інформаційною кампанією по представленню кандидата виборцям. Однак після завершення виборчої кампанії і початку повноцінної роботи переможця у парламенті відомості про нього для пересічного виборця як і у період 1994 – 1998 рр. знижуються, і вже 20,7 відсотка виборців не могли сказати, хто здобув перемогу в їх окрузі.

Не можемо ми говорити і про високий рівень довіри до Верховної Ради України в цілому: 1994 р. 29,1 відсотків заявили, що зовсім не довіряють, у 1997 р. таких було 40,9 відсотка. Переважно довіряли вищому законодавчому органу у 1994 р. 7,4 відсотка і 5,1 – у 1997 р. [Українське суспільство..., 2004, с. 14]

Наведені соціологічні дані про рівень довіри до Верховної Ради і парламентарів скорше підкреслюють недовіру до влади в цілому, вочевидь, і інші владні інституції (Уряд, Президент) також не мали високого рівня довіри, але наше дослідження не зосереджено на цих владних інституціях.

Таким чином, розпад Радянського Союзу уможливив суспільну емансипацію, але вона не була завершеною в політичній, культурній, психологічній складових. У перше десятиріччя незалежності відбувався процес інституалізація владних структур в Україні. Законодавча, виконавча і судова гілки влади пройшли процедури визначення своїх повноважень, були окреслені межі їх взаємодії. Цей процес

відбувався поступово і характеризувався ситуативними компромісами і угодами між політичними акторами, які не приводили до цілковитого задоволення або усіх учасників політичного процесу, або навіть частину політичної еліти. З одного боку, враховуючи процес інституалізації владних органів, це цілком очікувано і прогнозовано, що ті правила, за якими діють основні політичні актори, будуть зазнавати змін, оскільки виробити з першого разу загальноприйнятні правила гри без демократичного досвіду вкрай важко. А спокуса змінити правила гри, в яку граєш, якщо маєш навіть примарні можливості, є значною. Тому ми спостерігали тенденцію, коли правила для політичних акторів регулювалися за політичною кон'юнктурою – закони змінювалися переважно тому, що це вигідно тим силам, що контролюють владу.

Для нової політичної еліти, яка виникла внаслідок компромісу між представниками колишньої партійної верхівки та політиками нового покоління у буремних подіях 1990 – 1994 рр. вдалося зберегти владу і уникнути люстрації. Однак ціною за цей компроміс стала міжелітна консолідація по типу певної картельної угоди спрямованої на обмеження конкуренції та витісненню «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів. Такий елітний пакт не лише підважив можливості для демократичного пакту еліт, який у тій чи іншій формі, але все ж таки відбувся в країнах Центральної Східної Європи. Пакти, що укладали пострадянські еліти замість народження демократії вели до стабілізації і консолідації різних варіантів недемократичних чи напівдемократичних режимів [Фисун, 2010, с. 160].

Для політичних інститутів, в тих країнах, що проходять стадії свого розвитку, характерна наявність специфічного «синтезу» традиційного і сучасного. Цей «синтез» зовсім не є якимось перехідним станом, а навпаки, має суттєву стійкість і власну логіку розвитку, що призводить до модифікації та зміни сенсу існування і функціонування формальних політичних інституцій: парламенту, політичних партій [Фисун, 2010, с. 164]. В Україні в перші роки незалежності, на нашу думку, більшість нагальних викликів, які постали перед владою і суспільством, зустріли спроби знайти традиційні способи пошуку відповіді на них. Іманентні для нової влади міжелітні компромісні угоди з метою збереження і використання ресурсів, були зустрінуті суспільством розчаруванням і апатією.

Висновки. Отже, суспільство, залучене до формування виборних владних інституцій, скорше виявилось заручником пакту еліт, ніж активним учасником творення влади, попри формальне дотримання усіх процедур проведення виборів, появу і активну участь у виборчому процесі політичних партій. Рівень довіри до парламенту та владних інституцій як до виразників інтересів суспільства був вкрай низьким. Що не лише підважувало довіру в суспільстві до демократичних інституцій, а й сприяло певній анемії та атомізації суспільної структури. Учасники і переможці виборчих перегонів, в свою чергу, попри декларування, що вони розв'яжуть нагальні економічні, соціальні, політичні проблеми в суспільстві, сконцентрували свою увагу на боротьбі з політичними опонентами і усуненню конкурентів від можливостей експлуатації державних ресурсів.

Таким чином, існуючі проблеми у державній і суспільній сфері скоріше були закріплені, ніж розв'язані, а суспільство поступово втрачало зацікавленість в участі у

формуванні виборних органів влади та сподівання на те, що вони реально здатні представляти суспільні інтереси та вирішувати нагальні проблеми.

Список використаних джерел та літератури

- Деревінський, В.Ф., 2013. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Тернопіль: Астон.
- Історія державної служби в Україні, 2009. К.: Ніка-Центр. Т. 2.
- Касьянов, Г.В., 2008. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час.
- Литвин, В.М., 1994. Політична арена України: дійові особи та виконавці. К., Абрис.
- Макеев, С., 2020. Неспішні зміни на краще у модальності соціальної самоідентифікації громадян України: 1994 – 2020 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 7 (21). К.
- Олейник, В.В. Лебедюк, В.Н., 2013. Распределение влияния между фракциями и группами в Верховной Раде Украины (1990 – 2012 гг.). М.: Изд. дом Высшей школы экономики.
- Правляча еліта сучасної України, 1998. Аналітична доповідь №10. Київ.
- Ручка, А., 2020. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991 – 2020 рр.). *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 7 (21) Київ.
- Стенограма засідання Верховної Ради України. Засідання перше. Сесійний зал Верховної Ради України. 11 травня 1994 року. 10 година. Веде засідання голова Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України Ємець І.Г. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/sk12/BUL21/110594_01.htm
- Українське суспільство 1994 – 2004: соціологічний моніторинг, 2004. Київ, «Заповіт».
- Фисун, А.А., 2010. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интеграция. *Политическая концептология*. № 4.
- Davis, S., 2001. Trade Unions in Russia and Ukraine, 1985 – 95. Washington.
- Fedorenko, K. Rybiy O., 2016. Andreas Umland. The Ukrainian Party System before and after the 2013 – 2014 Euromaidan. *Europe-Asia Studies*. Vol. 68, no. 4.
- Meleshevych, A., 2016. Cost of Parliamentary Politics in Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2.
- Nodia, G., 2017. Democracy and its Deficits: The path towards becoming European-style democracies in Georgia, Moldova and Ukraine. *CEPS Working Document*, 12.

References

- Davis, S., 2001. Trade Unions in Russia and Ukraine, 1985 – 95. Washington. [in English].
- Derevinskyi, V.F., 2013. Viacheslav Chornovil: zhurnalist, borets, derzhavotvorets. Ternopil: Aston.
- Fedorenko, K. Rybiy O., 2016. Andreas Umland. The Ukrainian Party System before and after the 2013 – 2014 Euromaidan. *Europe-Asia Studies*. Vol. 68, no. 4. [in English].
- Fisun, A.A., 2010. K pereosmysleniyu postsovetskoy politiki: neopatrimonialnaya integratsiya. *Politicheskaya kontseptologiya*. № 4. [in English].
- Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini, 2009. K.: Nika-Tsentr. T. 2. [in Ukrainian].
- Kasianov, H.V., 2008. Ukraina 1991 – 2007: narysy novitnoi istorii. K.: Nash chas. [in Ukrainian].
- Lytvyn, V.M., 1994. Politychna arena Ukrainy: diiovi osoby ta vykonavtsi. K., Abrys. [in Ukrainian].
- Makieiev, S., 2020. Nespishni zminy na krashche u modalnosti sotsialnoi samoidentyfikatsii hromadian Ukrainy: 1994 – 2020 rr. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*. Vypusk 7 (21). K. [in Ukrainian].
- Meleshevych, A., 2016. Cost of Parliamentary Politics in Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2. [in English].
- Nodia, G., 2017. Democracy and its Deficits: The path towards becoming European-style democracies in Georgia, Moldova and Ukraine. *CEPS Working Document*, 12. [in English].
- Oleynik, V.V. Lebedyuk, V.N., 2013. Raspredelenie vliyaniya mezhdru fraktsiyami i gruppami v Verhovnoy Rade Ukrainyi (1990 – 2012 gg.). M.: Izd. dom Vyisshey shkoly ekonomiki. [in English].
- Pravliacha elita suchasnoi Ukrainy, 1998. Analitychna dopovid №10. Kyiv. [in Ukrainian].

Ruchka, A., 2020. Dynamika tsinnisnykh priorytetiv naseleння Ukrainy za ostanni try desiatylittia (1991 – 2020 rr.). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*. Vypusk 7 (21) Kyiv. [in Ukrainian].

Stenohramma zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zasidannia pershe. Sesiinii zal Verkhovnoi Rady Ukrainy. 11 travnia 1994 roku. 10 hodyna. Vede zasidannia holova Tsentralnoi vyborchoi komisii po vyborakh narodnykh deputativ Ukrainy Yemets I.H. – Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl2/BUL21/110594_01.htm [in Ukrainian].

Ukrainske suspilstvo 1994 – 2004: sotsiolohichni monitorynh, 2004. Kyiv, «Zapovit». [in Ukrainian].

AUTHORITY AND SOCIETY IN THE FIRST DECADE OF UKRAINE'S INDEPENDENCE: THE PROBLEM OF ALIENATION

Oleksandr Koliastruk

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow of Department of Contemporary History and Politics,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, Kyiv

***Abstract.** The article examines the historical context of the development of relations between Ukrainian society, after gaining independence, and the state and government institutions of the revived state. It examines the peculiarities of state-building processes in the 1990s, the factors that influenced the formation of representative authorities, the emergence of new elite power groups and their role in the development of new institutions and social groups. The influence of the Soviet legacy on the formation of new authorities and on social practices that the Soviet system had imposed on society for a long time is analysed separately. The uniqueness of the experience of Ukrainian society in the process of state-building and overcoming the consequences of the domination of a totalitarian state system is revealed.*

***Key words:** power, society, elite, elections, politics.*